

*Ж.А.Таштанов*¹*

*¹PhD докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет
Алматы, Қазақстан, E-mail: z_tashtanov@mail.ru*

САЙРАМДАҒЫ САЛЫҚ САЯСАТЫНДАҒЫ АСЫРА СІЛТЕУШІЛІКТІҢ ЗАРДАПТАРЫ

Аннотация

Мақалада Кеңестік ұжымдастыру дәуірінің асыра сілтеу саясатының факторлары Оңтүстік өңірдегі Сайрам ауданы халықтарының арасында да шаруалар көтерілісі мен толқуларға алып келгені баяндалады. Осы толқуларға түрткі болған кеңестік бюрократиялық жұмыс стилі мен қарапайым мақта терімшілердің еңбегінен алынатын алым-салықтардың дұрыс салынбауы сынды әрекеттер мақаланың өзекті мәселесі болып табылады. Сонымен бірге мақалада Кеңестік кезеңдегі салық саясатының кемшіліктері мен салық түрлерінің ерекшеліктеріне талдау жасалынған. Салық жүйесінің жеке адамның қаржылық қор жинауы мен табысының молаюына қарсы бағытталған сипаты да мақала барысында ашып көрсетілген. Халыққа салынған салық мөлшерінің де Кеңес үкіметі орнағаннан бастап жылдан жылға көбейіп отырғандығы мұның өзі қоғамдағы наразылықтардың асқынуына алып келгені жан-жақты баяндалған. Архивтік мәліметтерді талдау негізінде жазылған мақалада, сол дәуірдің репрессивті жазалау шараларына басымдық берілген қол таңбасы құжаттардың мәтінінен де көзге ұрып тұрады. Осынау өлкенің еңбекшілерін ұжымдық шаруашылық негізінде теңгермешілікке итермелеген саясат, көптеген меншік иелерін өз еңбек өнімін жасыруға дейін алып келгені де сол заманның ащы шындығы. Советтік өкіметтің ірілі-ұсақты қателіктерінен жиналған халықтың ашу-ызасын күштеп жаншу үшін Сталиндік репрессия шаралары басталған.

Кілт сөздер: салық салу, едок, өнімді жасыру, шаруа қожалығы, астық дайындау, репрессия.

*Таштанов Ж.А. *¹*

*¹PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет им.Абая,
г.Алматы, Казахстан, E-mail: z_tashtanov@mail.ru*

ПОСЛЕДСТВИЯ ЧРЕЗМЕРНОГО УКАЗАНИЯ В НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКЕ САЙРАМ

Аннотация

В статье отмечается, что ошибки правительства эпохи советской коллективизации привели к волнениям и среди народов Сайрамского района Южного региона. Актуальной проблемой статьи являются такие действия, как советский бюрократический стиль работы, спровоцировавший эти волнения, и неправильное введение сборов, взимаемых с труда простых хлопкоробов. При этом в статье сделан анализ недостатков налоговой политики советского периода и особенностей видов налогов. Характер налоговой системы, направленный против накопления финансовых средств и воспроизводства доходов физического лица, также раскрывается в статье. Подробно описано, что размер налога на население также увеличивается с каждым годом с момента установления советской власти, что привело к обострению протестов в обществе. В статье, написанной на основе анализа архивных данных, из текста документов выделяется особый почерк той эпохи., в которой приоритет отдается репрессивным карательным мерам. Политика, которая подтолкнула трудящихся этого края к уравниловке на основе коллективного хозяйства, привела многих собственников к сокрытию собственного продукта труда, – горькая реальность того времени. Начаты сталинские репрессии, чтобы насильственно сокрушить гнев собравшегося населения из-за крупных и мелких ошибок советской власти.

Ключевые слова: сбор налога, едок, укрывательство, крестьянское хозяйство, заготовка хлеба, репрессия.

*Zh. A. Tashtanov*¹*

Annotation

The article notes that the mistakes of the government of the era of Soviet collectivization led to unrest among the peoples of the Sairam district of the Southern region. The actual problem of the article is such actions as the Soviet bureaucratic style of work that provoked these unrest, and the incorrect introduction of fees levied on the labor of ordinary cotton growers. At the same time, the article analyzes the shortcomings of the tax policy of the Soviet period and the peculiarities of the types of taxes. The nature of the tax system, directed against the accumulation of financial resources and the reproduction of an individual's income, is also disclosed in the article. It is described in detail that the amount of the tax on the population has also been increasing every year since the establishment of Soviet power, which led to an aggravation of protests in society. In the article, written on the basis of the analysis of archival data, a special handwriting of that era stands out from the text of the documents, in which priority is given to repressive punitive measures. The policy that pushed the workers of this region to equalization on the basis of collective farming, led many owners to conceal their own product of labor, is a bitter reality of that time. Stalin's repressions were launched in order to forcibly crush the anger of the assembled population due to major and minor mistakes of the Soviet government.

Keywords: tax collection, eater, concealment, peasant farming, harvesting of bread, repression.

Кіріспе. Сайрам өңірі өткен дәуірлерде Түркістан облысының діни қызметі мен сауда капиталының орталығы болған. Сайрам, Қарабұлақ, Манкент Қазақстан мен Қырғызстанның Шығыс бөлігі және Ташкент арасындағы сауда капиталының байланыстырушы пунктіне айналған. Сонымен қатар, Сайрамның сауда капиталы сол кезеңде экономикалық өмірде маңызды рөл атқарды. Сайрамның үйреншікті өмірін бұзған Кеңестік үкімет билігі болды. Қазақстанда Кеңес үкіметі орнауымен байланысты ел ішінде тыныш қалыпты өмір ағыны бұзылды деуге болады. Тіпті күнделікті өмірде өз қоныр тірлігімен айналысып, жанұя асырау қамымен ғана жүрген Оңтүстіктің Сайрам өңірі халқы да Кеңестер үкіметіне өз қарсылығын білдіріп көтерілді.

1930 жылы көктемде бейбіт өмірдің шырқын бұзған Сайрам өңіріндегі халықтың көтерілісі да соның бір айғағы еді. Бұл қозғалысты басу үшін бүкіл кеңестік белсенділер, аудандық партия комитеті мүшелері жұмылдырылып қозғалыс басылған [1,43]. Кеңес үкіметі тарихында көптеген кемшіліктер болды. Бұл үкімет бастапқы кезде орта ғасырлардағы Қытай, Жапония сияқты жабық есік мемлекетіне айналды. Қытай еуропалықтар үшін жабық болды, өйткені ағылшын алыпсатарлары Қытай шаруаларына апиын сата бастады. Қоғамда деградация басталды, қарапайым халықты, егістікте жұмыс істейтін шаруаларды бұзды. Егер біз Жапонияның мысалын алсақ, еуропалықтар миссионерлік қызметті алдамшы жолмен кеңейте бастады. Тағы да жапон шаруалары католиктік діндерді қабылдай бастады. Синтоизм мен буддизм сынды өзіндік ұлттық діни жойылуға айналды. Ал Кеңес мемлекеті коммунистер жаңадан құрған мемлекет ыдырап кете ме деп қорықты. Өйткені бұл тоталитарлық мемлекетте көптеген өте үлкен кемшіліктер болды және экономика мен саясаттың тұрақсыз негізі қаланды. Идеологиялық насихаттың көлеңкесінде барлық жерде қарапайым халықтың құқығы бұзылды. 1925 жылғы 2 мамырдағы XII Бүкілресейлік кеңестердің 6-шы пленарлық отырысының Стенограммасынан мысал алайық. Онда Смоленск губерниясынан Маниулов өз сөзінде былай дейді "Біз білеміз, біздің ауыл шаруашылығымызды жақсартудың жалғыз жолы мал шаруашылығы арқылы орындалады.

Бірақ біз бұл мәселеге мұқият қарасақ, біз көптеген қиындықтарға тап боламыз. Шаруалар тұқымдарды 1.20 тиын-1р.50 тиын бойынша алады орташа есеппен 1р.60 тиын қымбат емес, ал зауыттан алынған май қалдығы 1р.60 тиын бойынша сатылады. Май қалдығы қол жетімді бағамен сатылуы керек деп нақты және анық айту керек. Мәскеудегі бір компанияда бедондар табылды, оларда 17р. 80 тиын олар үшін үлкен қажеттілік туындады, сонымен бірге шетелде олар 5р нарықтық бағамен бағаланады, ал Смоленск қаласында Сіз 10р.50 тиынға сатып ала аласыз, бұл бағадағы алшақтық сүт бизнесіне түбірінен нұқсан келтіреді. Себілетін тұқым туралы сұраққа келгенде, тағы да көптеген тежегіштер бар. Себілетін бір пуд тұқым үшін 4-5 р сұрайды.

Бұл шаруаларды ашу-ызасын туғызады, олар өте наразы. Мұнда кейбір баяндамашылар шаруа өнімдерінің өте төмендегенін атап өтті. Салықты қашан төлеу керек болған кезде, шаруалар нан өнімдерін 60-70 тиынға сатады, ал шаруаларда астық мүлде азайған кезде бағалар көтеріледі. Бұл

сәйкессіздікті де жою керек".[2,1-2п] Бұл мысалда сол кезде де шетелде қол жетімді баға болғанын, ал Кеңес мемлекеті кезінде жоғары бағалар мен наразы шаруалар болғанын көруге болады. Экономикалық қиындықтардан зардап шеккендер де ең алдымен солар болатын. Маниулов шындықты айтады ол кезде бұл шындық үшін өмірмен қоштасуға да болатын. "Қазіргі уақытта біз Данияға май қалдығын сатамыз. Олар өте ықыласпен сатып алады, бірақ біз нақты және анық айтуымыз керек: егер сіз біздің май қалдығын қолданғыңыз келсе, онда біздің шаруаларға барып, малды азықтандырғанызды қалай азықтандырғанызды көруге рұқсат етіңіз. Мен шаруалардың шетелге осындай сапарларының ұйымдастырылуын қалаймын. Тіпті ескі патша үкіметі де мұндай әрекеттерді пайдалы деп санады. Олар сол жерде бақылап, келіп, өз шаруашылықтарын шетелдік үлгі бойынша салды. Бұл біздің болашағымыз және біз оған міндетті түрде ұмтылуымыз керек "[2,2-п]. Иә, шет мемлекеттер үлгі болды, өйткені адам өмірінің ең жақсы жағдайы нарыққа негізделген шет мемлекеттерде болды.

Адам факторы оларда бәрінен жоғары тұрды. Ал Кеңес Одағы кезінде тоталитарлық мемлекеттің шарттары мен пролетарлық диктатураны бүркемеленген жеке тұлғалардың диктатурасы бәрінен бұрын тұратын еді. Кеңес мемлекетінде бәрі белгілі бір стандарт бойынша болды, ешкім Кеңес үкіметі белгілеген шектен шықпауы керек, нормалар, стандарттар.

Сөз, баспасөз бостандығы кеңестердің қатаң цензурасымен бақыланды. Экономикада да, жеке секторда да адамдарды байытуға түрткі болатын жеке ештеңе жасауға рұқсат етілмеді. Осы Стенограмма есебінен тағы да мысал келтірейік " Сіздер агрономдар келесіз де, біздің ауыл шаруашылығымызды жақсартуға кеңес бересіз. Менде 2 сиыр бар және сіз 4 сиыр алуға шақырасыз. Біз бұған жетуге қуаныштымыз, бірақ кенеттен жергілікті билік бізді кулакқа жатқызса ше.

Ол кезде қалай болу керек "Бұл Кеңес Одағы кезіндегі күнделікті өмірдің тарихы болды. Сайрам ауданының шаруалары да осындай алаңдаушылықпен, қорқынышпен өмір сүрді, кулак атанбау қорқынышымен, халықтың жауы санатында кетпеу үрейімен күн кешіп жатты. Олар артық өнім иемденуге кулактандырудан қорықты [3,7-п]. Қарапайым халықтың немесе жеке тұлғаның еркі ескерілмеді барлық қарапайым халық үшін жалғыз ғана партия, коммунистік партия бәрін шешті.

Өзектілігі. Кеңес өкіметі тұсындағы салық саясатының жеке аламның тұрмысы мен әл ауқатын арттыруға қарсы қате сипатта болғанын Сайрам ауданы шаруаларының күнделікті өмір тарихы арқылы көрсету.

Мақсаты мен міндеттері. Біздің бұл мақаланың мақсаты көтерілістің сипатына, қалай өрістегеніне тоқталып өту емес осы және басқа да советтік үкіметке халықтың наразылығын туындатқан нәрселерге тоқталып, яғни наразылықтың себеп-салдарына талдау жасап тұжырымдау. Міндеті осы салық саясатының Кеңес үкіметі орнаған сәттен бастап қалай жүзеге асқанын салық нысандарын ретімен сипаттап ашып көрсетуге негізделді.

Материалдар мен әдістемесі. Мақаланы жазуда тарихи салыстыру және талдау әдістемелері пайдаланылды. Зерттеуде мұрағаттық деректерді талдай отырып жүйелеу, салыстыру, қорытындылау тағы да басқа әдістер қолданылды. Сондай-ақ статистикалық әдістер де мақаланы жазу кезінде көрсетілді. Сонымен қатар жазба дереккөз ретінде, архив деректері пайдаланылды және осы тақырыптың аясындағы еліміздің және Кеңестік тарихшы ғалымдардың зерттеу материалдарына сілтемелер жасалынды. Мақаланы жазуда, Ресей Федерациясы Орталық Мемлекеттік архивінің 1405 қоры, Түркістан Облыстық Қоғамдық Саяси Тарихи архиві 1-қоры, ҚР Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті Оңтүстік Қазақстан Облыстық Департаменті архиві 6-қоры материалдары пайдаланылды. Мұрағат материалдары негізінен іс жүргізу құжаттарымен, қызметтік хаттармен, стенографиялық есептермен және статистикалық деректермен қоса толықтырылды.

Кеңестік салық саясатындағы үрдістердің барлығы 1970-1980 жылдары да өз маңызын сақтап қалды және бұл Қ.С. Калинин, В.П. Данилов, В.А. Архипов және тағы басқа авторлардың еңбектерінде баяндалды. Мақала барысында осынау еңбектерге де сүйендік, Қ.С. Калинин өз мақаласында 1926 жылдан бастап ауыл шаруашылығын жаппай ұжымдастыру басталғанға дейін ауыл буржуазиясына салық салу принциптерін құру жолында партия мен үкіметтің жұмысын сипаттаған. Автордың пікірінше, салық салу тәжірибесінде асыра сілтеуге жол берілді, салық сомасы 1928-1929 ж. тым аз екенін анықталған, себебі жиын барлық күткендегіден асып түсті. Бұл қорытындының заңсыздығын тарихшы В.П. Данилов дәлелдеді. Оның монографиясы 1917-1929 жылдары ауылдағы салық саясатын дамытудың негізгі кезеңдері мен қағидастарын құптайды, Шаруа қожалықтарындағы өндірісті дамытуға және әлеуметтік ілгерілеуге салықтардың әсерінің сипаттамасын бере отырып, автор тікелей салықтарға жүгінеді, олардың жарлықтарға тікелей әсерін атап өтеді. 1928/1929 ж. салық тәжірибесіндегі асыра сілтеуді В.П. Данилов шаруалардан алынатын салық сомасының ұлғаюына байланысты елеулі қателік ретінде анықтайды [4,451].

Л.Н. Серпинский өз еңбектерінде шаруа қожалығына салық салу тәжірибесін жаңаша бағалауға тырысты. Салық саласында 1920 жылдары болып жатқан барлық оқиғаларға ол теріс баға береді. Оның пікірінше, азық-түлік салғырты өзінің пайда болуынан бастап айқын таптық сипатта болды; шаруа қожалықтарының дамуын реттеу қалаға қарағанда ауқымды болды; салықты ақшалай түрде енгізу құқығы тым кеш енгізілді; жүйенің өзі шаруаның кедейленуден пайда көретіндігіне ғана қол жеткізді. Мұндай салық саясатының нәтижесі халықты мәжбүрлі ұжымдастыру, аштық және депортациялау болды [5, 41-42].

Талқылау. 1930 жылдың бірінші мамырында Сайрам ауданы Манкент ауылының дихандары колхоздан шығып, ұжымдық мүлікті, қоралардағы малдар мен жайылымдағы малдарды базалардағы астықты тонап кетті. Бірігіп, олар кетмендермен, шанышқылармен, күректермен, қазықтармен және балталармен қаруланып, колхоздың билігін таратты. Өкілетті басшы әрең қашып құтылды, байланған және қораға бірнеше белсенділер байлап-маталып, қамап тасталды. Ауылдық Кеңестің төрағасы түннің ішінде қашып, Ақ Судағы орыс достарының үйіне жасырынып қалды. Үш күн бойы шаруалар белсенділерді қырамыз деп қорқытты. Көтерілісші дихандарды колхозға қайтару үшін, аудандық партия комитетінің қызметкерлері көп күш жұмсады. Сонымен қатар, олардың көпшілігінде астықсыз қалдырып, соңғы дәнге дейін тартып алуы бұл дихандардың әділ наразылығын тудырды [1,44].

Сайрамдағы көтеріліске қандай себептер болды? Осынау имандылықты алға тұтып несібесін еңбектен айырып отырған ел неге көтерілді. Тарихи фактілер, архив материалдары арқылы осынау сұрақтарға жауап беріп көруге тырысайық. Шаруаларды колхоздарға күшпен біріктірді. Сайрам да олардың қатарында болды. Бұл процесс әсіресе 1928 жылдан кейін күшейе түсті. Бұл кестеде 1929 жылғы 5-15 сәуірдегі астық егу кезінде колхоздардың жағдайы көрсетілген. Кестеде тек 15 аудан бойынша мәліметтер келтірілген. Кестелерде санақ бойынша мал шаруашылығынсыз колхоздар көрсетілген өйткені соңғылары қайта құрылды немесе өндірістік қарапайым бірлестіктер болып қайта құрылды. Жекелеген аудандар бойынша ұжымдастыру пайызы төмендеу тәртібімен мына қатарларды көрсетеді

Кесте 1. Колхоздарға бірігудің пайыздық көрсеткіші

№	Аудандар	%
1	Қаратас	98
2	Бадам	93
3	Түлкібас	90
4	Келес	85
5	Манкент-Сайрам	83
6	Жуалы	78
7	Арыс	73
8	Түркестан	71
9	Аксу	70
10	Үржар	56
11	Жаңа қорған	51
12	Әулие-Ата	47
13	Созақ	46
14	Караспан	41
15	Кызыл-Кұм	25

Кесте Сырдария өлкеліккомитеті Сайрам ауданын тексеру материалдары мен жазбалары негізінде дайындалған 1929 жыл 18 қазан ВКП б., ТОМА Қор29, Тізбе 1 295 Іс 1парақ

Алайда, нәптің бірінші жылында азық-түлік салғырты көп мөлшерде табиғи салықтарды білдіретін кейбір кемшіліктерін сақтап қалды. 1921 жылы Үкіметтің жеке заттай салықтар бойынша бірқатар жарлықтары шығарылды. Ең бастысы нан, картоп және майлы дақылдарға салынатын салық болды. Ол осы аймақтағы өнімділікті ескере отырып, егістік алқаптардың саны, фермадағы едоктардың саны бойынша есептелді. Астық өнімдерін тапсыру кезінде төлеуші белгіленген баламасы бойынша бір өнімді екіншісіне ауыстыруға құқылы болды. Төмендегі кестеде тек 16 аудан бойынша мәлімет келтірілген.

Кесте 2. Колхоздардағы шаруашылықтардың орта саны .

Аудандар	Астықты	Мақталы	Аралас	Барлық колхоздарда
----------	---------	---------	--------	--------------------

Арыс	130	186	-	174
Әулие –Ата	102	88	98	99
Бадам	177	45	185	177
Беловод	88	–	–	85
Жуалы	108	–	198	126
Үржар	–	81	–	184
Қараспан	80	182	74	111
Қаратас	216	–	149	201
Келес	102	108	48	108
Манкент–Сайрам	350	1226	–	533
Мерке	218		249	3
Түркістан	195	175	224	180
Түлкібас	258	–	178	164
Созақ	–	–	289	259
Жаңақорған	–	195	187	189
Қызылқұм	–	–	266	266

Кесте Сырдария өлкелік комитеті Сайрам ауданын тексеру материалдары мен жазбалары негізінде дайындалған 1929 жыл 18 қазан ВКП 6 , ТОМА Қор29, Тізбе 1 295 Іс 1парақ

Ауыл шаруашылығы салығы жүйесін құру кезінде шаруа қожалығының табыс салығы мөлшерінің сәйкестігін қамтамасыз етуге ерекше назар аударылды. Осы мақсатта әрбір шаруашылықта салықты есептеу кезінде негізгі салық салу объектісі болып табылатын егістіктің мөлшері ғана емес, сонымен қатар шабындықтың болуы, ірі қара малдың саны және отбасы мүшелерінің саны ескеріліп, есепке алына бастады. Салық прогрессивті шкала бойынша заттай бірліктермен есептелді (қара бидай немесе бидай ұнтақтарында, ал мал шаруашылығы аудандарында ет бірліктерінде), бірақ тек ішінара заттай және ішінара ақшамен есептелді. [6]

Кесте 3. Колхоздағы ауыл-шаруашылық инвентарь

Аудандар	Трактор	Соқалар	Сеялқалар	Веялқалар	Пішеншапқыштар	Ұнтақтағыштар	Басқа.Инвентарь
Арыс							
Әулие -Ата	2	2140	100	52	54	–	1365
Бадамский	1	1638	9	12	56	1	1631
Беловод	6	1045	212	153	298	–	942
Жуалы	3	1337	106	108	172	–	1165
Қараспан	1	575	299	10	77	–	691
Қаратас	–	1124	16	–	6	–	1200
Келес	3	1856	435	9	35	–	1018
Қызыл-Құм	Мәлімет жоқ						
Манкент.Сайрам	–	761	41	9	2	–	1352
Мерке	1	1621	18	79	2	–	599
Түркістан	–	1385	232	–	13	–	22
Жаңақорған	1	445	43	10	3	–	602
Түлкібас	–	1008	34	–	117	–	766

Кесте Сырдария өлкеліккомитеті Сайрам ауданын тексеру материалдары мен жазбалары негізінде дайындалған 1929 жыл 18 қазан ВКП 6 , ТОМА Қор29, Тізбе 1 295 Іс 6 парақ

Кестеден көрініп тұрғандай 4ауданда тіпті трактор да жоқ соның ішінде Сайрам ауданында да трактор жоқ.Сайрам ауданында соқа да өте аз, пішеншапқы 2 дана ғана. Алайда, нәптің бірінші жылында продналог көп мөлшерде табиғи салықтарды білдіретін кейбір кемшіліктерін сақтап қалды. 1921 жылы Үкіметтің жеке заттай салықтар бойынша бірқатар жарлықтары шығарылды. Ең бастысы нан, картоп және майлы дақылдарға салынатын салық болды. Ол осы аймақтағы өнімділікті ескере отырып, егістік алқаптардың саны, фермадағы едоктарды саны бойынша есептелді. Астық өнімдерін тапсыру кезінде төлеуші белгіленген баламасы бойынша бір өнімді екіншісіне ауыстыруға құқылы болды. Ауыл шаруашылығы салығы жүйесін құру кезінде шаруа қожалығының табыс салығы мөлшерінің сәйкестігін қамтамасыз етуге ерекше назар аударылды. Осы мақсатта әрбір шаруашылықта салықты есептеу кезінде негізгі салық салу объектісі болып табылатын егістіктің мөлшері ғана емес, сонымен қатар шабындықтың болуы, ірі қара малдың саны және отбасы мүшелерінің саны ескеріліп, есепке алына бастады. Салық прогрессивті шкала бойынша заттай бірліктермен есептелді (қара бидай немесе бидай ұнтақтарында, ал мал шаруашылығы аудандарында

ет бірліктерінде), бірақ тек ішінара заттай және ішінара ақшамен есептелді. [6]

Талдауымызды сол дәуірдегі Сайрам аудандық партия комитетінің хатшысы Сұлтановқа жолданған мына хатпен жалғастыруды ұйғардық

«Райком хатшысы Сұлтановқа Хат»

Мақтатерімшілерді, олар келісім-шарт тәртібінде алған астығын астық дайындау науқанына тапсыруға тарту туралы мәліметтер бар. Аудандық комитет хатшыларының мұндай құбылыстарды тоқтату үшін жеке жауапкершілігін үзілді кесілді ұсынамыз. Біздің хатымызды қатаң басшылыққа алыңыз, мақта егу жоспарын толық орындау үшін барлық қажетті шарттарды жасаңыз. Мақта терушілерден алынған астық, ақша, келісімшарттар тұқымдар, тыңайтқыштар мақта егу толығымен аяқталуын қамтамасыз ету үшін, мақта егумен байланысты іс шаралар, соның ішінде әрбір келісімшартқа отырған себуші шартты аумақты міндетті түрде себуі үшін шаралар қабылдаңыз. Осы міндеттемені орындау төңірегінде алдын ала жаппай бақылауды ұйымдастырыңыз. Осы іс шараларды ауданның ең жақсы күштерін мақта егу науқанында жұмылдыру арқылы қамтамасыз етіңіз Окружком Гурин 9 сәуір 1929ж [7, 1-п].

Хаттан көріп отырғанымыздай сол дәуірдің шаш ал десе бас алатын шолақ белсенділердің ығына жығылған қарпайым мақта терімшілері, келісімшарт арқылы тұқымдық себу үшін алған астықтарын да астық дайындау науқанына қосып жіберген. Соның салдарынан бидай егуге себетін тұқымдар кей алаңдарға себілмей қалып отырған. Окружком Гуринді қатты алаңдатып қызметтік хат жазуға мәжбүрлеп отырған жағдай осы болатын. Мұның өзі де сол кездегі шолақ белсенділердің қысымының бір парасын байқатып отыр. Жалпы Сайрам өңіріндегі халық көтерілісінің басты факторларының бірі архивтік құжаттардан көретініміздей экономикалық жағдаяттардан соның ішінде салық салу, артық өнімді алып қою, оны жасыру фактілері арқылы түрлі мөлшерде айыппұлдар салумен халықты шегіне жеткізе титықтату шараларының нәтижесі сынды. Енді Сайрам аудандық Қаржы бөлімінің 1929-30 жылдардағы жүргізген жұмыстарын мына жоспар арқылы қарастырайық.

«Сайрам аудандық Қаржы бөлімінің 1929-30 жылдары Е.С.Х.Н. бойынша жүргізілген жұмыстарының Жоспары.

1. Тізімдер келіп түскен кезде жалпы есепке алудың дұрыстығына және егіс алқаптарын дұрыс жазудың дұрыстығына мұқият тексеру жүргізу қажет. 1928-29жж егістіктерді тексеру кезінде оларды бұрынғы жылдардағы егілген тізімдегі жазбалармен салыстыру қажет.

2. Есепті тексергеннен және қалпына келтіргеннен кейін кіріс пен салықты есептеуге кірісіңіз. Салығын есептеумен бір мезгілде 87-тізімдегі 1928-29 салық сомасын қоюы керек, оны шаруашылық төлеуі керек еді. Бұл деректер 1929-30 жылдардағы орта шаруа қожалықтарына салықты шектеу үшін қажет» [8, 3-п].

Бұдан көріп отырғанымыздай орта шаруа қожалықтарын қолдау мақсатында олардан алынатын салық мөлшерін шектеу үшін советтік қаржы органдары барынша түрлі амалдар жасап отырған.

3. Тізімдерді алу кезінде анық-құлақ және бай шаруашылықтарының тізімдері және жеке тәртіппен салық салуға жататын шаруашылықтарға хаттама – тізімдер ұсынылуы тиіс. Егер олар ұсынылмаса, оларды дереу ұсыну қажет. Тізімдерді ұсынғаннан кейін оларды егу өсімі бойынша жеңілдіктерден айыру үшін мұқият тексеріп, ескертпеде қандай шаруашылықтар анық-бай шаруашылықтарына жатқызылғанын көрсету керек».

Бұл жоспар-нұсқаудан аңғарғанымыздай жерден өнім алудан басқа да қосымша табысы бар ауқатты шаруашылық иелерін анықтап тізімге алу, болашақта репрессиялық шаралардың дайын «кандидаттарын» іріктей бастаудың осы кезден бастау алғанын тұжырымдауға болады. Оларға салық мөлшерін барынша еселеп салып төлеттіруге тырысқан.

5. Бай шаруашылықтарын тексергеннен кейін, олардың ішіндегі ең бай шаруашылықтарды жеке-жеке салық салу үшін жүргізіп, олар бойынша салық салынатын кірісті АСК арқылы анықтап, табыс сомасын елді мекендер тізіміне жазыңыз.

6 Табыс пен салықты есептей отырып, салық кірісінің есептелген сомасын қорытындылап, әрбір ауыл бойынша №2 нысандардың жиынтығын бір қорытындымен жасау керек, салықты есептеу кезеңінде 1928-29 жылдың қорытындысын бөлгішпен қою керек, автоматты жеңілдіктер беріліп, есеп айырысу кезеңінде қоныстанған тізімнің тиісті тобына жазылуы керек, барлық шағын табыстылар босатылуы керек» [8.3-п]. 1928 жылы партияның XV съезінің директивалары негізінде ауыл шаруашылық салығын реформалау жүргізілді. Оның негізгі мазмұны мыналардан тұрды: 1) барлық шаруашылық емес кірістерді, ұсақ малдардан және ауыл шаруашылығының арнайы салаларынан түсетін кірістерді салық салуға тарту; 2) әрбір құлақ шаруашылығының нақты (Норма-тивтік белгіленген емес) кірісі бойынша жеке тәртіппен құлақ шаруашылықтарына салық салуға көшу; 3)

куатты шаруашылықтар үшін жалпы одақтық заңнаманы тәртіппен белгілеу есептелген табысқа 5-тен 25% - ға дейінгі мөлшердегі үстемеақылар; 4) ұжымдық шаруашылықтарға ауыл шаруашылығы салығының жалақыларынан сараланған жеңілдіктер енгізу (жерді бірлесіп өңдеу жөніндегі серіктестіктер үшін – 20%, ауыл шаруашылығы артельдері үшін – 40%); 5) өнеркәсіп үшін шикізат базасын дамытуды ынталандыру мақсатында техникалық дақылдар бойынша салықтық жеңілдіктерді күшейту»[9, 323].

Советтік экономикалық саясат бойынша шағын табыстыларға жеңілдіктер беріліп ал, бай шаруашылықтар барынша көп салық төлеу керек. Бір тараптан қарағанда дұрыс жасалынған саясат сияқты бірақ осы саясат бай шаруашылық иелерінен салықты асыра салуға алып келген. Мұның өзі бұрынғы қалыпты мамыражай өмірге үйреніп қалған бай және орта шаруашылықтардың заңды ашу-ызасын туғызып оның соңы халықтық толқулар мен көтеріліске дейін жеткізген. «1929-30жж су алымын есептеу Ауыл шаруашылық салықты есептеумен бір мезгілде жүргізілуі керек бірақ 1929-30 жылдарға су жинау ставкалары алынбағандықтан, ауыл шаруашылық салықты есептеуді тоқтатуға болмайды. Су салығын су жинау туралы заң шыққан соң есептеу керек» [10,5-п]. Ия мәселенің бәрі де осынау салық саясатының асыра сілтеуінен,салық туралы заңдардың әлі қабылданбағандығымен айталық «Су салығын жинау туралы заң шықпағандығын» жоғарыдағы архивтік мәліметтерден көруге болады. Бұл да советтік үкіметтің үлкен қателіктерінің бірі болатын. «Қарабұлақта 1928 жылы Оқрфинбөлім қызметкері жасаған өзіндік- салық қаражатын жұмсаудың дұрыстығын менің хабарламам бойынша тексеру, бұрынғы төраға Таштан Сыдықов жасаған 2255 рубль мөлшерінде жымқыру бар екенін анықтады. Сол жылы тұрғындардан Сыдықов жинаған астық, клуб пен мектеп салу үшін орман материалдарын айтпағанда, клуб пен мектеп жоғарыда аталған себептерге байланысты аяқталмады. Мұндай жағдай мәдени-ағартушылық жұмыстарды қалайтын Қарабұлақ халқын қатты алаңдатады.

Менің ұсынысым: а) Сыдықовтың ісін тергеуге беру және осы мәселе бойынша ашық сот процесін ұйымдастыру қажет» [10, 5-п] ОқрФО қызметкері ұсынған материалдардан көріп отырғанымыздай,Қарабұлақтағы өзін-өзі салық жинау науқаны қанағаттанарлықсыз өтті, ол партияның директиваларына қайшы, кедейге зиян келтірді, бай шаруашылықтарды салықтан босатты». Мінеки бұл фактілерден тағы да сол кінәнің бәрін бір адамның басынан іздеу ,аяусыз жазалау ашық сот процестері арқылы халықты үрейлендіру сияқты советтік жүйенің қара күшке негізделген саясатын аңғаруға болады. Төменде келтірілген мысал ретінде алынған жалпы тізім осы мәселеден мәлімет береді

Кесте 4 .Сайрам ауданындағы өзіндік салық мөлшері мен салықтан босатылғандар тізімі.

Аты-жөні	Ауыл шаруашылық салығы суммасы 1928-29жылдары	Өзіндік салынған салық	Өзіндік салынған салық пен төленген салық суммасы қатынасы
1.Белил Ходжиев	154-25	38-58	25%
2.Мелмусаев Ташмет	198-15	49-54	25%
3.Курбеков Иман	255-77	63-94	25%
4.Сулейменов Ишек	24-75	Босатылған	–
5.Бабатаев Халтей	34-03	Босатылған	–
6.Усманкулов Султанкул	10-85	2-50	25%
7.Халмет Абдулов	2-75	1-38	50%
8.Меревия Усманов	2-19	1-10	50%
9.Ишан Сулейманов	24-75	Босатылған	–
10.Кулметай Исанов	-88	-44	50%
11.Халказаров Манат	106-47	26-22	25%
12.Нартаев Анартай	30-60	Босатылған	–
13.Ирисмбетов Иса	112-63	28-16	25%
14.Темир-Суфиев Нитенбай	121-05	30-51	25%
15.Сулейменов Абдулрасул	177-74	44-43	25%
16.Гафирназаров Н.	144-75	36-19	25%
17.Салықов Бекади	126-75	31-69	25%

Кесте Түркістан облыстық Қоғамдық саяси тарихи архиві деректері негізінде жасалған 1-қ,2-т,3-іс,4-п

«Осындай қате өзіндік салық нәтижесінде 1040 шаруашылықтың 483 шаруашылығының теріс

бұрмаланғаны белгілі болды.

Кеңес төрағасы Ахмедов Усман партия мүшесі, кедей, өзбекше шала сауатты. Айына 15 рубль жалақы алады, техникалық хатшысы бар айына 20 рубль жалақы алатын. Материалдық қамтамасыз етілмеу негізінде Ахметов жалақының аздығы кезінде отбасын асырай алмайтындығын және одан атқарып отырған лауазымынан босатуды сұрайды. Мен Қарабұлақ қыстағында жұмыс істеудің қиындықтарын ескере отырып, халықтың саны жағынан Сайрам поселкесіне тең, онда екі ауылдық кеңес бар, Кеңес Төрағасын кемінде 35 рубль тиісті жалақмен қамтамасыз етуді ұсынамын, хатшыны қоспағанда. Әйтпесе қыстақта кеңестік жұмыстың жақсаруын күтудің қажеті жоқ» [11,6-п].

Ия, Кеңес төрағасына белгіленген жалақыға қарай отырып, советтік мемлекеттегі адам факторының ең соңғы орынға қойылғандығын Қанды қол көсем И.Сталиннің сөзімен айтқанда қарапайым адамдар кеңестік алып машинаның кішкене ғана «винтиктері» деп қарағанын, бұл «винтиктердің» жанұясы бар екені, ойлана білетін сана-сезімі бар екендігі, арман-мұңы бар екендігі, мүдделері ешкімді де аса көп толғандыра қоймаған. 1927 жылы желтоқсанда жүргізілген зерттеу көрсеткендей, нормативті түрде есептелген табыс кедей шаруашылықтарда жоғары, ал ауқатты және құлақ шаруашылықтарында шын мәніндегіден әлдеқайда төмен болды. Мұндай жағдайдың негізгі себептері: 1) кірістерді нормативтік есепке алудың кемшіліктері, атап айтқанда әрбір аудан үшін егістің ондығының, малдың басының бірыңғай кірістілік нормасын қолдану болды [6]. Ал, олардың қуаты аз шаруашылықтардағы нақты кірістілігі көбінесе ауқатты және кулақтарға қарағанда төмен болды, сондай-ақ жекелеген көздер бойынша кірістілік нормаларын дәл белгілемеді; 2) кіріс көздерін толық есепке алмау, оларды кулақтық элементтермен жасыру; 3) әртүрлі көздерден нормативтік есептелген кірістерді салық салуға тартудың біркелкі еместігі.

«Тексеру кезінде байқалған кемшіліктерді жоюға арналған іс-шаралар

1 Ауданда шаруа қожалықтарын жалған бөлшектеу, малды, егістерді, шабындықтарды ішінара есепке алмау жағдайлары болған жағдайда, осы мақсатта қыстақ пен ауданның барлық активтерін пайдалана отырып, осы жеткіліксіз есептеулердің алдын алу үшін дереу шаралар қабылдасын, жасырушыларға ең қатаң жазалау шараларын қолдана отырып, осындай шараларды әрекетсіз салғырт жұмыс атқарған қыстақ кеңестеріне де қолданыңыз» [12,7-п]. Архив материалдарынан көрініп тұрғандай бұл жерде мәселе кеңейтілген салық салынатын егіс алаңын жасыру үшін ешқандай айыппұл қолданылмауын қатты тапсырған. Жалпы бұл материалдарға қарағанда совет үкіметінде сол дәуірде Салық туралы заңнама жүйелі түрде жасалмаған деген пікір еріксіз туындайды. Оның үстіне осы салыққа байланысты жоғарғы басшылардың қайта-қайта қызмет хаттар жіберуіне қарағанда жергілікті кеңестік кадрлардың Салық заңын білмеуі, сауатының жоқтығы да ықпал еткен болуы керек.

«Қарабұлақ ауыл азаматы Абдулкасым Халықұловтың Окрфо-ға жіберілген 11-ші-№359-ға жолдаған өтініші зерттелмеген және қаралмаған. Окрфо-ға Мухамедходжаева Аздорходжи Сайрам ауылы 24-Іс.ж. №4222 үшін Окрфо талап еткен шағым жіберілмеген. Рик қаржы бөлімінің округ орталығы тарапынан түсетін талаптарға қатынасы өте қолайсыз. Бірқатар бұйрықтар Қаржы бөліміне мүлдем берілмейді, бірақ Риктің хатшылығында қалады, бір бөлігі толығымен журналға өтпейді, ол ешқандай қозғалыссыз жатады. Бірнеше рет ОКБ Атқару Комитеті мен Окрфо Риктен бұйрықты орындау бойынша не істелгенін хабарлауды талап етті. Рик үнемі үнсіз қалды және ешқандай қағазға жауап берілмеді. Мұндай құбылыс бүкіл компанияда өткен жылы да, ағымдағы жылы да қайталанды. Ауылшаруашылығы салығына қатысты істер мүлде тігілмеген күйде жатыр. Бұл кеңсе жұмысының ретсіздігімен түсіндіріледі.» [12,7-п]. Бұл жерде біз үкімет өкілдерінің халықтың шағым-арыздарына үн қатпауы немес немқұрайдылықпен олардың қанағаттандырылуына әрекет те жасаламағандығына мұның өзі қарапайым халықтың жаңа үкіметке деген сенімсіздігінің туын-дауына әкелген көп жағдайлардың бірі болып табылады.

Мемлекеттік төлем тәртібінің жеткіліксіздігі сол кезеңде салық міндеттемелерін орындамағаны үшін санкцияларды күшейту қажеттілігін туғызды. Санкциялар губерниялық экономикалық мәжілістер ұсынысымен губернаторлық бөлімдердің ұсынысымен тағайындалған айыппұл түрінде белгіленді. Айыппұл нақты төленген күнге дейін кешіктірілген әрбір 15 күн үшін берешектің 25% мөлшерінде белгіленуі мүмкін. Мәжбүрлеп өндіріп алу шаралары: үшінші тұлғалардан сомаға өндіріп алу, қарыз алушының мүлкінің тізімдемесі және оны жария сауда-саттықтан сату болып табылды. Салық табиғи бірліктермен есептелді және көрсетілді (қара бидай немесе бидай ұнтақтарында, белгілі бір ауданда немесе ет бірліктерінде осы дақылдың басым болуына байланысты – мал шаруашылығы аудандары үшін), ішінара заттай, ішінара ақшамен өндірілді, ал шаруаларға салықтың заттай бөлігін төлеу құқығы берілді салық мөлшерін анықтау кезінде егістік пен шабындықтың

мөлшері (егістікке аударылған) едокка, астық пен шөптің өнімділігіне, жұмысшы саны және өнімді малдың саны ескерілді. Ауыл шаруашылығын интенсификациялауға және техникалық дақылдарды дамытуға жәрдемдесу мақта дақылдары мен басқа да техникалық дақылдардың жақсартылған тұқымдарына, тамыр дақылдары мен жем шөптеріне салық салынбады. Кірісі едокка 30 рубль болатын шаруашылықтардан, ауылшаруашылық салығы 1925/26 жылы кірістің 3,5% мөлшерінде, ал революцияға дейінгі төлемдер 13,1% мөлшерінде, яғни шамамен 4 есе көп болды.

Окревизор жолдас Ворониннің 1928-29 жылдардағы ауыл шаруашылық салық науқанының жұмысын тексеру бойынша жүргізген зерттеуі бірқатар маңызды кемшіліктерді анықтаған, олар 25-111-с. ж. №7483 үшін Окрфо-ның бұйрығымен ұсынылған. «Оларды дереу жою керек, бірақ бұл бұйрық толығымен орындалмады және осы уақытқа дейін зерттеуде анықталған шешілмеген кемшіліктердің санына мыналар жатады: а) салықты қайта қарау жүргізілмеген б) үстемеақы пайызын есептеуді қайта қарау жүргізілмеген в) шаруа қожалықтарында салық салынған кірістерді қайта қарау жүргізілмеген г) бөлуді қайта қарау жүргізілмеген д) дүлей зілзалалар бойынша жеңілдіктер қайта қаралмады е) реттеу қоры бойынша салықты төмендету және тағы басқалар қайта қаралған жоқ» [13,8-п].

Міне көріп отырғанымыздай мақтатерімшілерге салынатын салықты реттейтін механизмдердің бір-де бірі жүзеге аспаған. Осыдан келіп салық салуды әділеттілік қағидасы мен салық заңын өрескел түрде бұзу жағдайлары орын алған. Жоғарыда аталған пункттердің сақталмауы салық төлеуші ебекші бұқараның өз проблемалары шешілмегендіктен тығырыққа тіреліп ақыр соңында өз ашу ықаларын ашық бой көрсету мен толқулар, көтерілістер арқылы білдіруге мәжбүр еткен. Зерттеп-қарау кезінде елді мекендердің тізімдерін жасау 5 қыстақ бойынша (Яргалық, Денгузлау, Сұлтан-рабат, Карамурт және Низам-Абад) және Сайрам ауылында. Базар-қапка бойынша зерттеу соңында аяқталды. Қарабұлақ, Манкент және Сайрамның 3 бөлігі бойынша есеп толығымен аяқталған жоқ және Рик-те тізімдер ұсынылмаған. Есеп үй иелеріне ортақ топтарда және жеке топтарда сауалнама жүргізу арқылы жүргізілді. Тізімдерді мәні бойынша тексеруді және 5 Қыстақ бойынша есепке алу қорытындыларын тексеруді жүргізе отырып тексеру нәтижесінде мыналар анықталды. Есепке алу нәтижесі келесі кесте түрде көрсетіледі:

Кесте 5 . Сайрам ауданы шаруашылықтарын есепке алу кестесі

Жылы	Шару-к	Едок	Тұқым себу	Арн.сала	Пішен ору	мү-йізді мал	Жұмы с. мал	Ұсақ мал	Жалақы есептелг.	
									шар.к	табыс
1929-1930	1229	6884	3663	191	171	1154	1473	920	150	–
1928-1929	1118	6435	2798	124	150	1004	1341	973	Мәл імет жоқ	
айырма	111	449	365	67	21	150	132	-51	–	

Кесте Түркістан облыстық Қоғамдық Саяси Тарихи архиві деректері негізінде жасалған 1-қ,2-т,3-іс,9-п

Аталған ауылдар бойынша есепке алу қорытындыларын талдай отырып, мынадай кемшіліктерді атап өткен жөн: 1) шаруашылықтар мен едоктардың табиғи емес өсуі шаруашылықтарды жасанды ұсақтау және едоктарды тіркеу 2) табыстар мен ұсақ малдарды есепке алмау. Тізімдер өте қанағаттанарлық түрде жасалған ауыл жазбаларында қателіктер жоқ. Екінші тікелей ақшалай салық табыс салығы болды. Кеңес мемлекетінің салық жүйесінде табыс салығы ерекше рөл атқарады табыс салығы кез-келген басқа салыққа қарағанда прогрессивтілік пен салықтың жиынтық принципіне сәйкес келді, салықты басқа адамдарға аударуды қиындатты, сондықтан барлық тікелей салықтардың ішіндегі ең серпімді болды. Мұның бәрі осы салыққа таптық айқындық берді және оны тек табыс көзі ретінде ғана емес, сонымен қатар капиталистік элементтерді экономикалық айналымнан шығарудың өткір құралы ретінде пайдалануға мүмкіндік берді. Валютаның құлдырауы жағдайында жеке адамдар рубльдің сатып алу күшінің төмендеуімен байланысты шығындардан қорғану үшін өздерінің жинақтары мен кірістерін мүлікке салуға тырысқан жағдайлар болды. Сондықтан 1-жағдайды құрмаған мүлкі бар адамдарға мекемелер мен кәсіпорындардағы жұмысы мен қызметі үшін белгіленген мөлшерден асатын кірістер мен табыстарға ерекше тәртіпте салық салынды. Олардың олардың кәсібінің (пәтердің жағдайы, киім-кешек, зергерлік бұйымдар, әртүрлі ыдыс-аяқтар, экипаж

және т. б.), егер оның құны белгілі бір минимумнан асып кетсе, қосымша салық салынды. Ауылдағы еңбек салығымен қатар, 1922 жылғы 25 мамырдағы ІХ шақырылған ВЦИК-тің 3-сессиясының қаулысы бойынша жергілікті бюджеттерді күшейту үшін алынатын ақшалай салық болды. Салықтарды енгізу кейбір жағдайларда жергілікті кеңестер орталықтың келісімінсіз алатын жергілікті салықтар мен алымдар жүйесін реттеуге бағытталған. Едокқа егістік көлеміне, осы жердің өнімділік дәрежесін ескере отырып, шаруашылықтың малмен қамтамасыз етілуіне байланысты салық алынды. Осылайша, салық шаруа қожалықтарының әлеуметтік топтары бойынша сараланды.

Сол кезеңдердегі ВКП Окружкомының Баяндамасындағы мәліметтерге назар аударсақ Сайрам ауданы бойынша 285 құлақ бай есепке алынған, оның ішінде жеке тұлғалар 171 пайызы 2,6% негізгі есептен кейін анықталған объектілер саны 71,5 егістік. 5482 рубль сомасында 10 шаруашылық объектілерін жасырғаны үшін айыппұл салынған. Нысандарды жасырғаны үшін өндіріп алу шаралары қабылданып, 3 шаруашылық сотқа берілген. Әрекетсіздігі және объектілерді жасыруға ықпал еткені үшін 1 ауыл/кеңес төрағасы орынынан алынып, сотқа берілген. Аудан бойынша есептелген табыстың жалпы саны 1388, 44 оның ішінде 17932 егін шаруашылығына жатпайтын табыстар еді. Ауыл шаруашылығы салықпен есептелгені-35760руб 71т. немесе 35,5% су жинаудан 23065руб 71т. немесе 31,6%.Берешек (недоимка) 453 рубль 03т.болған[14,14-15пп].

Сол баяндама жазбасында одан әрі былай делінген: «Салық салу объектілерін қанағаттанарлық есепке алумен қатар, салық салу объектілерін жасырғанын ашу жағдайы орын алады. Сонымен тексеру кезінде ашылған салықтан жасырғандар,; Сұлтан-Рабат бойынша 13, Сайрам бойынша 3 және Манкент бойынша 1.Салықтан жасырғандардан өндіріп алу шаралары әлі қолданылмаған. Жасырғандардың әлеуметтік құрамы көбінесе ауқатты төлеушілер болып табылады. Кедейлер мен батрақтар есепке алу кезінде әрдайым көмек көрсете бермейді. Кедейлер мен батрақтар баймен бірге байлар мен құлақтардың мүдделерін қорғаған жағдай болды» [14, 14-15пп].

Нәтижесі. Нәтижесінде салық төлемдерін саралау одан әрі өсті, бұл құлақтандыруды күшейту міндеттеріне сәйкес келді. 1929/30 жылдары орта есеппен бір аулаға ауыл шаруашылығы салыбы тиесілі болды: колхозшылардан – 10 р. 74 т., жеке еңбек шаруа қожалықтарынан-18 р. 09 т., құлақ шаруашылықтарынан – 172 р. 49 т. Кеңес елі сырттан көмекке сене алмағандықтан, ішкі жинақ есебінен жинақтаудың, қаражатты жұмылдырудың жалғыз мүмкін жолы салық жүйесі арқылы оалды. НЭП-тің алғашқы жылдарындағы салықтар тек мемлекет үшін ғана емес, жергілікті бюджеттер үшін де үлкен маңызға ие болды, өйткені олар сол кезде олардың кірістерінің жалғыз көзі болды.1921 жылғы 26 шілдедегі кәсіптік салық туралы ереже оны өмірге әкелу кезінде жергілікті жерлерде үлкен сынға ұшырады.Сонымен қатар, XII партия конференциясының шешімдерінде атап өтілгендей, айырбастаудың ең жақсы түрі және ауыл шаруашылығы мен қолөнер өнеркәсібіндегі өндіргіш күштерді көтерудің маңызды құралы болып табылатын кооперативтік сауданы дамытуды ынталандыру міндетіне байланысты жеке кәсіпкерлердің жинақтарын реттеудегі және жеке кәсіпкерді экономикалық айналымнан шығарудағы кәсіптік салықтың маңызы күшейе түсті. Бұл шешімдерде кооперация жұмысшы табын шаруалармен біріктірудің маңызды рөлдерінің бірі болды. Бұл шешім салық саясатында да көрініс табуы керек еді. Кәсіптік салық туралы ереже 1923 жылы өзгертілді[15].

Кесте 6.Сыныптық саралауға сәйкес Кеңес мемлекетінің салық саясатының өзгерісі кестеде көрсетілген.

Салық түрлері	1922/23 ж. млн. руб	1923/24 ж. млн. руб	1924/25 ж. млн. руб	1925/26 ж. млн. руб
Акциздер	103,5	240,6	507,8	841,6
Кәсіптік салық	118,2	233,6	323,5	482,9
Табыс салығы	12,7	75,9	113,3	185,9
Ауыл шаруашылығы салығы	176,5	231	326,2	251,8
Елтаңбалық алым	20,6	57,1	98,9	131,9
Кедендік баждар	66,8	67,4	101,9	150,6
Өзге де мемлекеттік салықтар	35,9	17,1	52,4	43,3
Жергілікті салықтар мен алымдар	50,3	68,4	79,4	104,9
Барлығы	584 9	991,1	1603,4	2192,9

Кесте мына материалдар негізінде жасалды Дьяченко В.П. История финансов СССР (1917 – 1950 гг.). М., 1978. С.273.[16].

Кестеден көрініп тұрғандай халықтан алынатын салық Кеңес үкіметінде жыл сайын артып отырған, халықтың әл-ауқаты керісінше төмендей берген. Мұның өзі Қазақстан сияқты ұлттық аймақтарда халықты қырғынға ұшыратып аштыққа алып келген. Сайрам сынды өзбек тағы басқа ұлттар тұратын өңірлерде топтанып Қазақстаннан бөлініп кету сынды пікірлерді де алға тартқан оны мына мысалдан көреміз. Сырдария аудандық комитетінің бюросы мен ОКК төралқасы біріккен отырыста Комиссияның 28.12 1928ж-дегі баяндамасын тыңдады. Сайрам аудандық партия ұйымының едәуір бөлігі топтық күреспен және аудандық комитет пен ұяшықтардың жұмыстарымен, әсіресе партияға қабылдау және партиялық шешімдер қабылдау мәселелері бойынша топтардың мүдделеріне бағынады деп мәлімдеді. Бұдан әрі топтар бай элементтерімен тығыз байланысты екенін атап өтеді және діни қызметкерлер топтастырушыларға қысым көрсеткен партиялық кеңестік аппараттарды өз мүдделеріне пайдаланды.Тарихи тұрғыдан алғанда, бұл топтық күрестің жолы партия ұйымының пайда болуының басында болған, бірақ 1924 жылға дейін олар кейінгі жылдардағыдай шиеленіскен жоқ. Топтар 1924 жылы Орталық Азияның ұлттық бөлінуі басталған кезде күшейе түсті, сол сәттен бастап топтық күрес күн сайын күшейе түсті және оған тек коммунистер ғана емес, сонымен бірге ауданның барлық тұрғындары да қатысты. Аудан тек өзбек ұлтынан құралды. Межеліеу кезінде екі ағым пайда болды? Сол кезде уездік орталықта /кейін Өзбекстанда жұмыс істеген Ирисметов басқарған топ Өзбекстанға Сырдария губерниясының бүкіл өзбек халқын қосқысы келді, екіншісі Әбдіразақов басқарған, уездік орталықта да жұмыс істеген ол Қазақстан құрамындағы өзбек халқының жақтаушысы болды.

Аудандағы екі топтардың өкілдері де өздерінің жақтастарын жинау және қыстақтардағы билікті өз қолдарына алуды талап етті,ал топтық күресті іс жүзінде жоғарыда аталған адамдар басқарды. Сол кезде Сайрам ауданындағы топтық күрес топтық емес, ұлтшылдық ретінде қарастырылды – ұлттық байшылық пен дінбасылардың ұйымдасқан қорғанысы, өйткені коммунистер мен арадағы шек күшпен жойылды. Партия мүшелері діни қызметкерлер мен байлардың ықпалында кеткені келесі мысалдан да көрінеді? 1925 жылы 15 ақпанда Манкент қыстағында діни қызметкерлер бастама-сымен жалпы халық жиналысы өтті, онда 1344 адам жиналады,оның ішінде ВКП б-65 мүшелері, ВЛКСМ мүшелері – 100 адам болды. Бұл жиналыста Орта Азияны ұлттық межеліеу туралы мәселелер талқыланды баяндамашы Райс Ходжаев/ ірі саудагер / өз баяндамасында: Егер өзбек халқы Қазақстанда қалса, онда ұлттық мәдениет сөзсіз жойылады, сондықтан Лениннің ұлттық мәселе бойынша іліміне сәйкес орталық органдардан өзбек халқының Өзбекстанға қосылуын үзілді-кесілді талап ету қажет [14,15-п]. Осылайша, коммунистердің және комсомолдардың қатысуымен жалпы жиналыс баяндамашының пікірін бірауыздан мақұлдап, Сидиковты жалпы жиналысының қаулысын қорғау үшін Мәскеуге іссапарға аттандырады. Оңтүстік Қазақстан облысы Сайрам ауданының партиялық құжаттарын тексеру қорытындысы бойынша төмендегілерді келтіреміз: Әлеуметтік-бөтен элементтердің қуғындалуымен күрес тоқтамайды, енді ол басқа сипатқа ие болады, енді Өзбекстанның бірігуі туралы айтпайды/ бірақ қазақстандық билік өзбектерді мазақ етеді, сондықтан Өзбекстанға көшкен дұрыс деген мәселені туындатады. Бұған мысал ретінде Хасанжанов пен олардың топтары 1929-1930 жылдардағы еңбекке жарамсыз шаруашылықтарды тәркілеуге қарсы /Хасанжанов / сол кезде Өзбекстанға қашып кетті кейін өзбек НКВД партдокументтерін тексеру кезінде жауапкершілікке тартылды /Қазақстанда кулактар мен байларды партия өткізетін революциялық іс-шаралардан қорғап Мәскеуге халықтың жалған үкімімен барады. Нәтижесінде, сол жылы ұлтшыл элементтердің бастамасымен 2985 шаруа қожалығы аштыққа ұшырайды " [17,4-п].

Бұл мысалдан Кеңес режимі кезінде адамдар өздеріне қалай өмір сүру керектігі жөніндегі қатаң пәрменмен өмір сүргілері келмегенін көреміз. Олар өз қызметінде еркіндік, теңдік алғысы келді. Ол үшін олар Кеңес диктатурасы тұсында мүмкін емес осынау жағдайдан шығудың әртүрлі жолдарын іздеді. Тіпті республика аумағынан бөлінініп басқа республикаға қосылу мәселесіне дейін барғаны байқауға болады. Кеңес өкіметінің өкілдері өздерінің барлық қателіктері мен аштық эксперименттерінің басты кінәлілері ретінде кеңес жүйесіне ұнамайтындарды атады. Олар топтасушылар, ұлтшылдар және кулактар-байлар, діни қызметкерлер, бөтен элементтер және т.б атаулармен аталды. Патша билігінің отаршылдық саясаты Кеңес Одағы кезінде де жалғасты. Бұл ұлттаралық жанжалдарға да себеп болды жергілікті тұрғындар мен орыс шаруаларының қақтығысы яғни қарапайым шарулар осынау қате саясат пен кеңестердің жер реформасының құрбандары болды. Осы жылдары діни қызметкерлер мен сауда өкілдерінен 320 адам жер аударылды ,оның 50% діни қызметкерлер еді.

Қорытынды. Сайрам ауданының қарапайым мақта терімшілері де 1937 жылғы қанды репрессияның құрығынан құтыла алмады. Мысалы 1937 жылы 6 ақпанда үйлеріне НКВД тарапынан тінту жүргізіліп Қарабұлақ қыстағынан бес адам қамауға алынады. Моллабатаев Мырзадәулеттен

басқалары қарапайым мақта терімшілер еді [18,456]. Мысалы:1.Жиенқұлов Сейдахмет.1853жылы туылған. Сайрам ауданы Қарабұлақ қышлағының тұрғыны, жеке шаруашылығы бар, мақта өсіруші (хлопкороб). 2.Нишанов Ыбырайым 1887 жылы туылған, Сайрам ауданы Қарабұлақ қышлағының тұрғыны, өзбек партияда жоқ.

1. Имамалиев Ташмет 1867жылы туылған Сайрам ауданы Қарабұлақ қышлағының тұрғыны, өзбек партияда, мақта өсіруші (хлопкороб) жеке шаруашылығы бар. 4.Мадмусаев Абдразақ 1867жылы туылған сайрам ауданы Қарабұлақ қышлағының тұрғыны, өзбек партияда жоқ, мақта өсіруші (хлопкороб)[19, 12-16пп].

Сайрам ауданының сауда өмірінің маңызды рөлін атқарған Хубби-Хан ишан, Ахунджан дамулла /Манкент ауылында/, Набихан Ишан, Ганижан ишан және Қажы Мұрат дамулла/Сайрам ауылы/Тюрахан ишан Мулламар/Қарабұлақ ауылы/Шамситдин хан ишан, Ахмеджан болыс/Қарамұрт ауылы/ сынды бас діни қызметкерлер болды және сауда капиталында ерекше орындарға ие болды, оның бір бөлігі Сайрам ауданының аумағында ұжымдастыруға дейін ықпалын жүргізді /1930-1931 жж [20,2-п]. 1930-1931 жылдары бұл адамдар кеңестік қанды диктатураның қуғын-сүргіннің құрбаны болды.

Бұлардың бәрі үштіктің шешімімен заңды жолмен сайланған сотсыз тіпті толыққанды тергеусіз 1938жылы 14 ақпанда атылған. Бұл еліміздің басына төніп келген үлкен нәубеттің қанды қырғынның бастамасы еді. Бұл архивтік фактілерден анықталғанындай советтік үкіметтің солақай саясатына қарсы байлармен бірге кедейлер де қарсылық жасап отырған. Өйткені Қазақстандағы ұжымдастыру дәуіріндегі экономикалық шаралардың асыра сілтеу мен қателіктерге толы болғаны сонша, бұл шаралардың әрбір жанұяның мүделеріне кереғар жасалынғанын байқаймыз. Жоғарыда аталған Сайрам өңірінде бұрқ ете қалған көтеріліс осындай теріс саясаттың сонымен бірге салық саясатының жергілікті ұлттардың мүддесін ескермегендігінің салдары болатын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бабенко С.М. На земле Ахмеда Яссави с.Белые Воды 1994г-С 43.
2. Ресей Федерациясы Орталық Мемлекеттік архиві 1405-қор, 16-т, 10-іс,1-2пп.
3. Сонда 1405-қ, 16-т, 10-іс,7п
4. Данилов В.П. Советская доколхозная деревня: социальная структура, социальные отношения. – М.: Наука, 1979. – 462 с.
5. Серпинский Л.Н. НЭП: практика налогообложения крестьянства // Вестник МГУ. Серия экономика. – 1993. – № 5. – С. 39 – 49.
6. 12-й съезд РКП(б) (17-22 апреля 1923 года): Стенографический отчет. М., 1968 <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000026/st037.shtml> дата обращения 17.02.2013 г.
7. Түркістан Облыстық Мемлекеттік Қоғамдық Саяси Тарихи архиві 1-қор,2-т,3-іс,1-п
8. Сонда 3-п
9. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М.: Политиздат, 1970. – Т. 4. – 568 с
10. Түркістан Облыстық Мемлекеттік Қоғамдық Саяси Тарихи архиві 1-қор,2-т,3-іс,5-п
11. Сонда 6-п
12. Сонда 7-п
13. Сонда 8-п
14. Сонда14-15-пп
15. Положение о промышленном налоге. Утвер. Постановлением ВЦИК и СНК РСФСР от 18 января 1923 г. СУ РСФСР, 1923 Диссертации по праву: <http://lawtheses.com/pravovoeregulirovanie-nalogovyh-otnosheniy-kommercheskih-struktur-neproizvodstvennoy-sfery#ixzz2> Ph2WGFlr дата обращения 25.02.2017 г
16. Дьяченко В.П. История финансов СССР (1917 – 1950 гг.). М., 1978. С.273.
17. Түркістан Облыстық Мемлекеттік Қоғамдық Саяси Тарихи архиві 1-қор,2-т,3-іс,4-п
18. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы:Монография.Екінші кітап-Алматы :Мектеп,2017—656 б.
19. ҚР ҰҚК ОҚОДА.,6-қ.,02821-іс12-16пп
20. Түркістан Облыстық Мемлекеттік Қоғамдық Саяси Тарихи архиві 1-қор, 2-т, 51-іс, 2-п

References:

1. Babenko S.M. Na zemle Ahmeda Iassabi (1994)[On Earth Akhmeda Yassavi] Selo Belie Bodi.:Sairamskaia raionnaia tipografia.[In Russian]
2. Resei Federatsiiasy Ortalyq Memleketтик arhivi 1405-qor, 16-t, 10-is,1-2pp. .[In Russian]
3. Sonda 1405-q, 16-t, 10-is,7p.[In Russian]
4. Danilov V.P. Sovetskaia dokolhoznaia derevnia: sotsialnaia stryktýra, sotsialnye otnoshenua. – М.: Nayka, 1979. – 462 s.[In Russian].
5. Serpinski L.N. NEP: praktika nalogooblojenia krestianstva // Vestnik MGY. Serua ekonomika. – 1993. – № 5. – S. 39 – 49. .[In Russian]
6. 12-i sezd RKP(b) (17-22 apreha 1923 goda): Stenografichesku otchet. – М., 1968

- <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000026/st037.shtml> data obra‎enua 17.02.2013 g. .[In Russian]
7. *Türkistan Oblystyq Memlekettik Qoǵamdyq Saiası Tarihi arhivi 1-qor,2-t,3-is,1-p*[in Kazakh].
 8. *Sonda 3-p*[in Kazakh].
 9. *KPSS v rezolyútsiiah i reshenuah sez dov, konferentsu i plenýmov TsK.* – M.: Politizdat, 1970. – T. 4. – 568 s.[In Russian].
 10. *Türkistan Oblystyq Memlekettik Qoǵamdyq Saiası Tarihi arhivi 1-qor,2-t,3-is,5-p* [in Kazakh].
 11. *Sonda 6-p*[in Kazakh].
 12. *Sonda 7-p*[in Kazakh].
 13. *Sonda 8-p*[in Kazakh].
 14. *Sonda 14-15-pp*[in Kazakh].
 15. *Polojenie o promyslovom naloge. Ýtver. postanovleniem VTsIK i SNK RSFSR ot 18 ianvaria 1923 g. SÝ RSFSR, 1923 Dissertatsi po pravý: <http://lawtheses.com/pravovoeregulirovanie-nalogovyh-otnosheniy-kommercheskih-struktur-neproizvodstvennoy-sfery#ixzz2 Ph2WGFlr> data obra‎enua 25.02.2017 g.*[In Russian].
 16. *Diachenko V.P. Istoriia finansov SSSR (1917 – 1950 gg.). M., 1978. S.273.* .[In Russian].
 17. *Türkistan Oblystyq Memlekettik Qoǵamdyq Saiası Tarihi arhivi 1-qor,2-t,3-is,4-p* [in Kazakh].
 18. *Qoıgeldiev M. Alash qozǵalysy: Monografiia. Ekinshi kitap- Almaty : Mektep, 2017–656 b.* [in Kazakh].
 19. *QR UQK OQODA., 6-q., 02821-is 12-16pp*[in Kazakh].
 20. *Türkistan Oblystyq Memlekettik Qoǵamdyq Saiası Tarihi arhivi 1-qor, 2-t, 51-is, 2-p*[in Kazakh].